

især hvad angår det ydre udstyr – der bl.a. giver anledning til at overveje, hvor meget badevand og hvor mange

børn, der bør lukkes ud, når fortiden skal i clinch med nutiden.

Anders Bøgh

NYERE TID

Bjørn Poulsen: *Bondens penge. Studier i sønderjyske regnskaber 1400-1650.* (Landbohistorisk Selskab, 1990). 214 s.

Bjørn Poulsens undersøgelse sigter mod at belyse, hvilken rolle spillede pengeøkonomi og markedsomsætning i bondefamiliens privatøkonomi i perioden fra ca. 1400 til 1650. At der selv inden for vort lille Danmark ikke kan gives noget entydigt svar på dette spørgsmål, viste Bjørn Poulsen allerede i sin disputats: *Land – by – marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig* (1988), hvori han fremhævede forskellen mellem den åbne markedsorienterede og møntbaserede økonomi, der prægede Vestslesvigs frie marskbønder i modsætning til Østlesvigs lukkede feudaløkonomi i højere grad baseret på afgifter til kirke og jorddrot til dels i naturalier.

Med Bjørn Poulsens nye bog foreligger den første konsekvente regnskabsundersøgelse af bondeøkonomien hvilende på så gammelt dansk regnskabsmateriale. Alene heri ligger den lille bogs store værdi, fordi regnskaberne tillader et langt sikrere indblik i markedsorienteringens og mønt- og kreditøkonomiens indflydelse på bondefamiliens dagligdag og økonomiske muligheder, end vi tidligere har haft. Større betydning får det imidlertid, fordi forfatteren kyndigt understreger de enkelte regnskabsbøgers formål og dermed præciserer deres udsagnskraft og begrænsninger. Da der er tale om skyld-

bøger, vil f.eks. alle kantantafregninger være udeladt, så en væsentlig del af bondeøkonomiens likviditering altså ikke lader sig læse direkte, men må udlæses mere indirekte af regnskabernes udsagn. Ligeledes figurerer bondesønnen Anders Ogels indkøb af hollandsk klæde, hamborgøl og humle i Hamborg ikke i hans regnskabsbog (s. 75), selv om det må have været de returvarer, som hans afsætning af Ribeskuld og Skånesild har skaffet ham indpas i forhandlingen af, hvilket ses af hans afsætning. På s. 45 formodes, at der har eksisteret et særligt regnskab over indtægter af hestesalg fra Brinkgården, siden det ikke kan aflæses af gårdregnskabet. Netop den præcise indlevelse i de behandlede regnskabs udsagnsmuligheder tillader indirekte vurderinger af andre bondefamiliers økonomi, se f.eks. overvejelser omkr. Brinkregnskabet 1388/89 og dets vidnesbyrd om de mindre Ballumgårdes begrænsede møntøkonomi i sammenligning med situationen senere ifølge bevarede ydelseslister fra lenet i 1543 (s. 49). På lignende vis benyttes Backe Detlefsens kreditkrav fra Maasgårdens regnskab til delvis at belyse nogle af debitorernes økonomiske situation (s. 103-111).

Når mønt- og kreditøkonomiens rolle og markedsorienteringsgraden har så stor betydning for vurdering af bondefamiliens økonomi, hænger det sammen med, at denne åbne økonomi er direkte følsom og påvirkelig for de konjunkturer, der kommer til os fra Vesteuropa og især påvirker værdien af vor

landbrugsproduktion. I det lukkede feudaløkonomiske system, der var mere dominerende i andre dele af riget, vil konjunkturindflydelsen fortrinsvis påvirke godsmagnaternes økonomi og bykøbmændenes i det omfang, de fik greb om landbrugsafsætningen, mens bondefamiliens økonomi først berørtes mere indirekte via godsøkonomiens afgifts- og eventuelle arbejdskrav til bønderne.

Det åbne økonomiske system, der afspejles i flere af de præsenterede regnskaber (4 fra Vestslesvig, 1 fra Østslesvig) kan, som forfatteren selv påpeger, ikke forventes at have gyldighed for den normale danske bondeøkonomi i bogens tidsrum, men synes til gengæld overbevisende repræsentativ for de særlige økonomisk/geografiske forhold, der har fremmet markedsorientering i de vestslesvigske marsk- og geestlandskaber.

En særstilling blandt de udvalgte regnskaber indtager Brinkregnskabet, der gengiver en gejstlig fogedgårds regnskab, der lader sig datere til 1388/89. Det kan derfor kun indirekte give udsagn om bondeøkonomi. Kun én større gård gav fast pengeydelse, mens de mindre gårde åbenbart gav ydelser for græsning, skov- og anden naturudnyttelse. Kornforbruget, der forekommer alt for stort til at bespise gårdens faste personale, synes at hidrøre fra hovedgårdsdrift, der dog i så fald må have fordret ekstra arbejdskraft i så- og høstperioderne. Kan de små gårde, der antagelig højst kan have været selvforsynende med korn, have betalt med sæsonarbejde på hovedgården og i disse perioder skulle bispises der? I 1500-tallet var gårdarealet blevet egaliseret, den store gård og formodentlig en del af Brinkgårdens hovedgårdsjord var blevet udskiftet til en række fæstegårde, en helt naturlig udvikling i senmiddelalderen.

Højerregnskabet, der formentlig tør dateres til ca. 1544-46, og regnskabet fra Maasgården ved geestranden fra slutningen af 1560'erne og 1570'erne giver fortrinligt indblik i bondeøkonomi, der vel tænkeligt kan have været ganske karakteristisk i disse vestslesvigske egne, omend Maasgården utvivlsomt må have været en storbondegård. Den omrejsende bondesøn fra Højer havde specialiseret sig som mellemmand i afsætningen af navnlig fisk fra vestkystfiskerierne og tillige fra Skånefiskeriet og skaffede i stedet bønderne de nødvendige udenlandske varer: klæde, øl, humle m.v. fra Hamborg.

Maasbonden handlede med okser og heste, og da oksehandelen kriseramtes i 1572/73 p.gr.a. den internationale udvikling, byggede han skib for at slå over på korn og slagtningsprodukter. Det er meget spændende at følge på så nært hold, hvorledes konjunkturerne har influeret på marskbondens dispositioner; men Bjørn Poulsen er sandelig også en velorienteret regnskabsguide i disse spørgsmål.

Interessant er også Maasbogens vidnesbyrd om kapitalstrømmen fra Østslesvig via Kieler omslag til panteinvesteringer i vestslesvigske gårde i sidste halvdel af 16. århundrede. Det var utvivlsomt de stigende landbrugspriser og jordpriser, der fristede marskbønderne til ekspansion, men med de usikre tider i århundredets sidste årtier lurede konkurs lige om hjørnet for mange mindre velsituerede. Da hertuglovgivningen søgte at dæmme op for østkystens adeliges panteindpas i Vestslesvigs frie bondejord, bød der sig en særlig chance for velsituerede vestkystbønder som Backe Detlefsen på Maasgården, der kunne tilbyde spekulationskapital.

Fladstenbogen (mellem Haderslev og Åbenrå) afspejler en målbevidst udlånspolitik, hvis sigte dog kunne skifte

fra pant i nabojord i arronderingsøjemed til kreditrenteindtægter honoreret for støtte i øjeblikkelige likviditeringsbehov, en slags bankvirksomhed. De dårlige tider efter Svenskekrigene satte punktum for møntrigeligheden i bondesamfundet, og naturalierenterne holdt deres indtog i Fladstenbogen.

Fra Nr. Vollumbogen er omtalt regnskabsførelse fra 1650'erne, der navnlig omtaler oksesalg, kreditindtægter af pengeudlån, samt udlån af sædekorn. De forskellige regnskaber afspejler forskellige sider i den slesvigske bondeøkonomi i 1500- og 1600-tallet; men vi er blevet langt sikrere orienteret om bondens lokaløkonomi og hans indtægtsmuligheder efter at have læst Bjørn Poulsens bog.

Bedst forankret er efter min opfattelse oplysningerne i de fire regnskaber fra 1540'erne til 1650'erne, særlig når det gælder at måle likviditeten i rede penge i bondefamilien. Forfatteren har selv lidt mistillid til regnskabsførelsen i Brinkregnskabet fra 1388/89, og navnlig føler jeg mig ikke helt sikker på, at pengeafregningen nødvendigvis behøver at dække over »rigtige mønter«, men måske blot er en afregningsform, hvilket ville svare ganske godt til tidens almindelige afregningspraksis.

De fire andre regnskaber fra 1500- og 1600-tallet viser klart mønt- og kreditøkonomiens indarbejdede position i bondefamiliernes husholdning. De giver tillige interessante eksempler på de landhandlere fra bondemiljøet, der supplerede/konkurrerede med bykøbmændene i formidlingen af kontakt mellem fjernmarked og oplandsklientel. Disse folk tilhører gråzonen i erhvervsdelingen mellem by og opland, som man utvivlsomt i højere grad bør rette fokus på i opklaringen af handelsindkomsternes fordeling i 1400- og 1500-tallet, hvor de klart afgrænselige grupper, nemlig danske og fremmede

købmænd og aristokratiets handelsretigheder hidtil har påkaldt sig mest opmærksomhed i forskningen.

Sine steder i den ellers så udmærket kommenterede bog kunne man have ønsket sig lidt flere omregningsoplysninger til illustration af mønt- og målforhold. Eksempelvis er det måske ikke alle bogens læsere, der har præsent, hvor meget 1 demat marskjord eller 1 skæppe geestjord (s. 85) egentlig udgør. Det kunne for den sags skyld også variere noget fra sted til sted. På Husumkanten, hvor Maasgården ligger, var 1 demat = 216 kvadratroder, og når 1 Husum-rode var 4,73 m, må det blive ca. 4.833 m² eller ca. 7/8 af 1 Tønde land. En Husumskæppe jord var ¼ af 1 demat. Det skal indrømmes forfatteren, der naturligvis sagtens kunne have vedføjet disse og andre mål- og møntomregningsforhold, at læseren ikke nødvendigvis behøver disse oplysninger for at forstå bogens tekst, men kun for at tilfredsstille en eventuel trang til sammenlignende betragtninger og beregninger på regnskabernes talmateriale.

Bjørn Poulsens bog om bondens penge er interessant læsning, der ubetinget må anbefales alle, der interesserer sig for økonomisk historie i 15.-17. århundredes Danmark-Slesvig, og specielt for pengeøkonomiens og markedsorienteringens indpas i de danske sociale lag af befolkningen i denne periode.

Poul Enemark

H. C. Bjerg: *Tordenskiold – Glimt af Wessel*. (Bogans Forlag, 1990). 120 s., 178 kr.

I anledning af 300-året for Peter Tordenskiolds fødsel har Hans Chr. Bjerg hentet en række af sine bidrag til søheltens historie frem. Det er blevet til en lille snes artikler, foredrag og dagblads-